

Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije

**MEĐUNARODNI
NAUČNI
SKUP**

**REGIONALNI RAZVOJ,
PROSTORNO PLANIRANJE
I STRATEŠKO
UPRAVLJANJE**

**Tematski
zbornik
radova
*drugi deo***

Beograd, decembar, 2009

MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP

REGIONALNI RAZVOJ, PROSTORNO PLANIRANJE I STRATEŠKO UPRAVLJANJE

Tematski zbornik radova – drugi deo

IAUS decembar, 2009, Beograd

IZDAVAČ

Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije (IAUS)
Beograd, 11000 Bulevar kralja Aleksandra 73/II
E-mail: iaus@EUnet.rs fax: (381 11) 3370-203

ZA IZDAVAČA

Nenad Spasić, direktor

IZDAVAČKI SAVET

Mila Pucar, predsednik, IAUS, Beograd
Jasna Petrić, zamenik predsednika, IAUS, Beograd
Tamara Maričić, sekretar Izdavačkog saveta, IAUS, Beograd
Branislav Bajat, Univerzitet u Beogradu, Građevinski fakultet, Beograd
Milica Bajić - Brković, Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet, Beograd
Dragana Bazik, Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet, Beograd
Branka Dimitrijević, Glasgow Caledonian University, Glazgov
Milorad Filipović, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Beograd
Igor Marić, IAUS, Beograd
Darko Marušić, Beograd
Nada Milašin, Beograd
Saša Milijić, IAUS, Beograd
Zorica Nedović Budić - University College Dublin, School of Geography, Planning and Environmental Policy, Dablin
Marija Nikolić, Beograd
Vladimir Papić, Univerzitet u Beogradu, Saobraćajni fakultet, Beograd
Ratko Ristić, Univerzitet u Beogradu, Šumarski fakultet, Beograd
Nenad Spasić, IAUS, Beograd
Božidar Stojanović, Institut „Jaroslav Černi“, Beograd
Borislav Stojkov, Republička agencija za prostorno planiranje Republike Srbije, Beograd
Dragutin Tošić, Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Beograd
Miodrag Vujošević, IAUS, Beograd
Slavka Zeković, IAUS, Beograd

UREDNICI:

Igor Marić
Saša Milijić

LEKTURA I KOREKTURA:

Nada Milašin

DIZAJN KORICA:

Ines Urošević Maričić

KOMPJUTERSKA OBRADA:

Olgica Bakić

FINANSIJSKA PODRŠKA

Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije
Ministarstvo za ekonomiju i regionalni razvoj
Republička agencija za prostorno planiranje Republike Srbije

TIRAŽ 300 Štampa **Planeta print, d.o.o.**, Beograd

RECENZENTSKA KOMISIJA

Branislav Bajat, Univerzitet u Beogradu, Građevinski fakultet, Beograd
Milica Bajić - Brković, Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet, Beograd
Nedeljko Borovnica, Beograd
Tijana Crnčević, IAUS, Beograd
Slobodan Ćorić, Univerzitet u Beogradu, Rudarsko-geološki fakultet, Beograd
Dragiša Dabić, Beograd
Dejan Đorđević, Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Beograd
Omiljena Dželebdžić, IAUS, Beograd
Gordana Džunić, IAUS, Beograd
Dragica Jevtić, Univerzitet u Beogradu, Građevinski fakultet, Beograd
Boško Josimović, IAUS, Beograd
Milica Jovanović-Popović, Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet, Beograd
Nikola Krunić, IAUS, Beograd
Marija Maksin-Mičić, Univerzitet Singidunum, Fakultet za turistički i hotelijerski menadžment, Beograd
Igor Marić, IAUS, Beograd
Tamara Maričić, IAUS, Beograd
Nada Milašin, Beograd
Đorđe Milić, Republička agencija za prostorno planiranje Republike Srbije, Beograd
Marina Nenković-Riznić, IAUS, Beograd
Marija Nikolić, Beograd
Zoran Njegovan, Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
Ksenija Petovar, Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet i Geografski fakultet, Beograd
Mila Pucar, IAUS, Beograd
Božidar Stojanović, Institut „Jaroslav Černi“, Beograd
Borislav Stojkov, Republička agencija za prostorno planiranje Republike Srbije, Beograd
Dragutin Tošić, Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Beograd
Dobrivoje Tošković, Beograd
Veronika Vujošević, Beograd
Slavka Zeković, IAUS, Beograd

ИНСТИТУТ ЗА АРХИТЕКТУРУ И УРБАНИЗАМ СРБИЈЕ
INSTITUTE OF ARCHITECTURE AND URBAN & SPATIAL PLANNING OF SERBIA
1954-2009

POVODOM OBELEŽAVANJA JUBILEJA, 55 GODINA NAUČNOG I STRUČNOG RADA,
INSTITUT ZA ARHITEKTURU I URBANIZAM SRBIJE ORGANIZUJE MEĐUNARODNI
NAUČNI SKUP POD NAZIVOM

REGIONALNI RAZVOJ, PROSTORNO PLANIRANJE I STRATEŠKO UPRAVLJANJE

u saradnji sa

REPUBLIČKOM AGENCIJOM ZA PROSTORNO PLANIRANJE REPUBLIKE SRBIJE

Skup podržavaju

Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj, Ministarstvo za ekonomiju i regionalni razvoj i druga ministarstva Republike Srbije
Ambasade pojedinih zemalja u Srbiji
ISOCARP (International Society of City and Regional Planners) i druge asocijacije

Naučni odbor Skupa¹

dr **Miodrag Vujošević**, naučni savetnik i predsednik Naučnog veća, IAUS, Beograd, **predsednik Naučnog odbora**

dr **Slavka Zeković**, viši naučni saradnik i zamenik predsednika Naučnog veća, IAUS, Beograd, **zamenik predsednika Naučnog odbora**

Joseph Acebillo, Prof. PhD, Barcelona's Commissioner for Infrastructures and Urban Planning, CEO Barcelona Regional, Director, Institute for the Contemporary Urban Project and Responsible of the Chair of Culture of Urban Territory in Accademia di Architettura Mendrisio - Università della Svizzera Italiana

dr **Milica Bajić-Brković**, redovni profesor, Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd

Jaume Carné, Architect, Spain

Branko Cavić, PhD, MRTPI (UK), APA (US), Associate Professor & Chartered Town Planner, University of Zadar, Croatia, Department of Geography, and Associate Professor at the Department of Architecture and Planning - DAP, Faculty of Engineering & Technology – FET, University of Botswana

Douglas M. Cotner, PhD, Chief Scientist The Hemispheric Research Laboratory and Policy Institute Hawthorne, CA, Assistant Professor Environmental Science Irvine University Cerritos, CA, USA

Simin Davoudi, PhD, Professor of Environmental Policy and Planning at Newcastle University, Past President of the Association of European Schools of Planning (AESOP), UK

Branka Dimitrijević, PhD, Director, Centre for the Built Environment (a joint initiative of Glasgow Caledonian University, Strathclyde University and the Mackintosh School of Architecture) and Manager of the Scottish Construction Centre, UK

Kaliopa Dimitrovska Andrews, PhD, Direktorica Urbanističkog Instituta Republike Slovenije, Ljubljana, Slovenija

dr **Nenad Đajić**, redovni profesor, Rudarsko-geološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd

dr **Branislav Đorđević**, redovni profesor, Građevinski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd

Zeynep Enlil, PhD, Associate Professor at the Yildiz Technical University, Faculty of Architecture, Department of City and Regional Planning, Turkey

dr **Milorad Filipović**, vanredni profesor Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Beograd

Panagiotis Getimis, Prof. PhD, Panteion University of Political and Social Sciences, Athens, Dept. Economic and Regional Development, Greece, and Visiting Professor at the University of Darmstadt, Germany

Rudolf Giffinger, PhD, Professor of Regional Science, Department of Spatial Development, Infrastructure and Environmental Planning, Vienna University of Technology, Austria

dr **Miroљub Hadžić**, redovni profesor, Poslovni fakultet u Beogradu Univerziteta Singidunum, Beograd

¹ Osim predsednika i zamenika dva odbora, sva imena su navedena abecednim redom.

Aleksandar Ivančić, Mechanical Engineer, PhD in thermal science Chief Technology Officer Barcelona Strategic Urban Systems, Spain

dr **Dušan Joksić**, redovni profesor, Građevinski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd

Grigoris Kafkalas, PhD, Professor, Spatial Development and Research Unit-SDRU, Aristotle University of Thessaloniki, Greece

Werner Kvarda, PhD, Univ. Prof. DI. Arch. Dr. i.R., University of Natural Resources and Applied Life Sciences – BOKU, Institute of Soil Science – IBF, Wien, Austria

Douglas Kysar, PhD, Professor of Law at Yale Law School, USA

dr **Nada Lazarević-Bajec**, redovni profesor Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd

Luigi Mazza, Professor of planning at the Politecnico di Milano, PhD Programme in Urban Projects and Policies, Italy

Bernhard Müller, Prof. Dr. h.c., Wiss. Direktor, Leibniz-Institut für ökologische Raumentwicklung, Dresden, Germany

Zorica Nedović-Budić, PhD, Professor, Department of Urban and Regional Planning, University of Illinois at Urban-Champaign, USA

dr **Marija Nikolić**, naučni savetnik, IAUS, Beograd

dr **Ksenija Petovar**, redovni profesor, Arhitektonski fakultet i Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd

dr **Mila Pucar**, naučni savetnik, IAUS, Beograd

dr **Nenad Spasić**, naučni savetnik, IAUS, Beograd

dr **Milenko Stanković**, redovni profesor, Arhitektonsko-građevinski fakultet Univerziteta u Banjaluci

dr **Božidar Stojanović**, naučni savetnik, Institut za vodoprivredu „Jaroslav Černi“, Beograd

dr **Borislav Stojkov**, redovni profesor, Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu, Republička agencija za prostorno planiranje Republike Srbije

Paolo Tomasella, PhD, Expert for sustainable buildings, Regione Autonoma Friuli Venezia Giulia, Italy

dr **Dragutin Tošić**, vanredni profesor, Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd

dr **Dobrivoje Tošković**, naučni savetnik, IAUS, Beograd

Organizacioni odbor Skupa

dr **Nenad Spasić**, IAUS, Beograd, **predsednik Organizacionog odbora**

dr **Mila Pucar**, IAUS, Beograd, **zamenik predsednika Organizacionog odbora**

dr **Tijana Crnčević**, IAUS, Beograd

mr **Omiljena Dželebdžić**, IAUS, Beograd

mr **Milica Dobričić**, RAPP, Beograd

dr **Boško Josimović**, IAUS, Beograd

mr **Tamara Maričić**, IAUS, Beograd

dr **Igor Marić**, IAUS, Beograd

mr **Đorđe Milić**, RAPP, Beograd

dr **Saša Milijić**, IAUS, Beograd

dr **Jasna Petrić**, IAUS, Beograd

mr **Nebojša Stefanović**, RAPP, Beograd

dr **Aleksandra Stupar**, AF, Beograd, ISOCARP

dr **Miodrag Vujošević**, IAUS, Beograd

Koordinacija glavnih aktivnosti na pripremi Skupa

dr **Nenad Spasić**, direktor Instituta za arhitekturu i urbanizam Srbije

dr **Borislav Stojkov**, direktor Republičke agencije za prostorno planiranje Republike Srbije

Beograd, Srbija, 07-08th Decembre 2009

Svečana sala Građevinskog fakulteta Univerziteta u Beogradu,
Bulevar kralja Aleksandra 73/I

SADRŽAJ

UVODNI REFERATI

Borislav Stojkov

Institucionalni okvir prostornog razvoja i planiranja u Srbiji..... 1

Duška Trpčevska-Andelković, Lidija Trpenoska-Simonović, Sonja Georgieva-Depinova

Monitoring sprovođenja Prostornog plana Republike Makedonije..... 21

NAUČNI RADOVI

Ana Perić

Interesna usaglašenost aktera u procesu urbane regeneracije
braunfeld lokacija..... 37

Siniša Trkulja, Zora Živanović

Metodologija izrade regionalnih prostornih planova u Srbiji i poređenje sa
Hrvatskom i Francuskom..... 59

Velimir Šećerov, Marija Nevenić

Model funkcionalnih urbanih područja u Srbiji danas..... 75

Ana Čarapić, Sanja Simonović

Stanovanje: transformacija načela moderne u savremenom arhitektonskom
kontekstu..... 101

Mina Petrović

Perspektive regionalnog razvoja – pogled odozdo..... 111

Nada Lazarević Bajec

Lokalno strateško planiranje u Srbiji: evaluacija rezultata..... 125

Danica Stanković, Sonja Krasić

Seosko područje na teritoriji grada Niša - prirodno i kulturno nasleđe kao
turistički potencijal u kontekstu regionalnog razvoja..... 145

Đorđe Milić, Nebojša Stefanović

Pristup izradi i sprovođenju regionalnih prostornih planova u aktuelnoj
praksi planiranja u Srbiji..... 159

Stevan M. Stanković, Jelena I. Jošanović

Turistička valorizacija jezera..... 177

Nevena Vasiljević, Jelena Živković

Novi pristup vrednostima predela u strategiji prostornog razvoja Srbije
- korak ka implementaciji evropske konvencije o predelima..... 197

Aleksandra Đukić, Vesna Tomić	
Kreativni kulturni turizam kao mogući pokretač revitalizacije i razvoja naselja.....	217
Željko Gašparović	
Uloga arhitekture u održivom razvoju i uređenju banjskih naselja u Srbiji....	233
Milenko Stanković, Srđan Stanković	
Održivost - energetska efikasnost - zdrav život, nov su obrazovni profil graditelja u Banjoj Luci.....	247
Predrag Mihajlović	
Razvoj urbanih vetro turbina u funkciji zaštite životne sredine.....	259
Gordana Hadži-Niković, Biljana Abolmasov	
Značaj geoloških i geotehničkih istraživanja u korišćenju prirodnih resursa i očuvanju životne sredine.....	269
Milan Medarević, Staniša Banković, Biljana Šljukić	
Pristup izradi strateških planova u šumarstvu.....	277
Biljana Abolmasov, Gordana Hadži-Niković	
Primena procene geoloških hazarda i rizika u prostornom planiranju.....	293

STRUČNI RADOVI

Branko AJ Turnšek, Ljiljana Jevremović	
Prostorni razmeštaj centara zajednice sela i opremljenost infrastrukturnim objektima i sistemima na primeru ruralnog prostora grada Niša.....	301
Vera Backović	
Prepoznavanje značaja regionalnog nivoa vlasti-poređenje stavova elite u Srbiji i zemljama Evropske unije.....	321
Ljiljana Stošić-Mihajlović	
Optimalni model razvoja održive tržišne ekonomije i korporacijska odgovornost.....	333
Marina Petrović	
Osnovni pristupi tržišnom modelu zemljišne politike i stanje u Srbiji.....	343
Dragana Dunčić, Tamara Zelenović Vasiljević, Ognjen Plavec	
Prostorni planovi saobraćajnih infrastrukturnih koridora kao faktor povećanja pristupačnosti teritorije.....	361
Slobodan Mitrović, Dragiša Dabić	
Upravljački modeli razvoja turizma – instrumenti implementacije prostornih planova turističkih regija.....	373

Ljiljana Stošić-Mihajlović, Predrag Mihajlović	
Zaštita životne sredine i upravljanje tržištem.....	383
Božo Drašković, Dušan Kostić, Zoran Rajković	
Teorijsko metodološka pitanja vrednovanja prirodnih resursa sa aspekta ekonomskog razvoja i zaštite okoline.....	391
Aleksandar Jovanović	
Analiza stambenog naselja „Nikola Tesla“ sa aspekta bioklimatskog planiranja i projektovanja.....	409
Dragan Dunčić, Nenad Krčum	
Javno i privatno partnerstvo u oblasti komunalnih delatnosti.....	425
Vojkan Gajović	
Nomenklatura teritorijalnih jedinica za statistiku – mogućnosti primene u Srbiji.....	439
Olgica Bošković, Emilija Manić	
Aspekt primene statističkih i prostornih informacionih sistema u cilju sagledavanja uloge i značaja trgovine u domenu prostornog planiranja.....	451
Tijana Crnčević, Olgica Bakić	
Primena GIS alata u procesu planiranja sistema zelenih površina banjskih naselja: primer Vrnjačke Banje.....	473

UDK 711.58
UDK 728.1.01

STANOVANJE: TRANSFORMACIJA NAČELA MODERNE U SAVREMENOM ARHITEKTONSKOM KONTEKSTU

Ana Čarapić¹
Sanja Simonović

Apstrakt: *Modeli konceptualizacije arhitekture stanovanja, posmatrani u rasponu univerzalne zakonitosti prostornih konstanti moderne i vizuelizacije koja apsorbuje aktuelnost vremena, preispituju mogućnosti novih pristupa temi stanovanja.*

Arhitektura ne kao unapred definisan rezultat, već kao proces koji je otvoren i evolutivan u svakoj tački projektantskog postupka, postaje transformacija formalnih kategorija moderne planimetrije, pa fenomen stanovanja posmatramo između značenja forme i koda, tipoloških i topoloških odrednica.

Arhitektura stanovanja predstavljena kao medijum reaktivnih mehanizama umesto univerzalne istine, gradi poligon istraživanja načina uvođenja novog koncepta prostora i vremena u pejzaž konvencionalno postavljenih prostornih granica.

Ključne reči: *stambena arhitektura, novi mehanizmi, de-kontekst, de-kompozicija, de-standardizacija, tipografija, mapa, ideogram, kod*

HOUSING: TRANSFORMATION OF MODERN PRINCIPLES IN ADVANCED ARCHITECTURAL CONTEXT

Abstract: *Conceptualized housing models, surveyed between general rules of modern space conventions and present time visualisation, reconsider potentials of new housing premises.*

Architecture not as a result in advance, but a process that is opened and evolvable in any phase of the design method, become a transformation of formal modern planimetry categories, so housing scrutinized here is put between form and code, typological and topological margins.

Housing as a medium of reactive mechanisms, rather than a norm, generate a research area based on adaptation process of new space-time concept in conventionally built and enclosed landscape.

Key words: *housing, new mechanisms, de-context, de-composition, de-standardisation, typography, map, ideogram, code*

POLAZIŠTE

Horizontalna ekspanzija grada uzrokovana razvojem transporta, fleksibilnom akumulacijom kapitala, globalizacijom i zahtevima tržišta, ponovo aktuelizuje pitanje sistema vrednosti arhitekture stanovanja. Osnovni oblik promene u stvaranju novih stambenih struktura, ostvaruje se kroz samoorganizovanje grada i tokova njegovog

¹ Ana Čarapić, Beograd.

Sanja Simonović, Beograd; e-mail: sania.simonovic@gmail.com

razvoja kao slobodnog sistema. U tom smislu, novi pristup temi stanovanja kreće se izvan tradicionalnog i modernog poretka, odnosno striktnog planiranja koji se do sada mogao prepoznati.

U kontekstu nove geneze grada, koji *„više nema urbani plan, već samo grozdastu mapu životnih stilova“* (Kolhas, 1998) sama aktivnost stanovanja je, više nego ikada, integrisana sa svim ostalim aktivnostima. U takvim uslovima, oblici *planiranja* arhitekture stanovanja pretpostavljaju neminovnost odbacivanja svake unapred definisane *„pojmovne formalne i fizičke kontrole“* (Kolhas, 1998).

Ekspanzivni napredak u arhitektonskom projektovanju stambenih struktura na upečatljiv način prikazuje energiju koja je potrebna da bi se savladao realni otpor determinisanosti same ideje stanovanja, u njenom, do sada, shvaćenom obliku pojavnosti.

Modernistički autorski koncept, postavljen ispred političkog i ekonomskog uticaja, svojim idealističkim pristupom nije bio u mogućnosti da odgovori na realnost samog života.

Današnji pristup temi stanovanja, u kontekstu preobražaja ukupnog stanja arhitekture i urbanizma, ne pronalazi *ideju* u krajnjem ishodu, već u svakoj tački projektantskog procesa.

Savremeni projektantski metod podrazumeva mogućnost planiranja bez definisanja konkretne namere. To je, prema Manuel Gausi (Manuel Gausa) utvrđivanje pravila ili strategija koje dozvoljavaju određene razvojne putanje, a koje su izvan ili iznad predmeta kao takvog. Idejno gledano, ovakav pristup se više odnosi na manipulisanje mehanizmima nego modelima, i navodi nas da prihvatimo rezultate koji su nastali svesnim izbegavanjem unapred definisanih rešenja (Gausa, 2002).

U ovakvom kontekstu, projektantski proces se pretvara u set relacija izraženih kroz dijagramske mogućnosti, koje otvaraju niz transformisanih relacija između konteksta i koncepta, realnosti i apstrakcije, forme i funkcije, u evolutivnom, generičkom i produktivnom smislu. Oslobođanje od ustrojstva, unapred određene tipologije, sklopova i modela artikulacije, dovodi do aktivnijeg učešća arhitekta u svakom pojedinačnom slučaju.

Ovaj rad, u tom smislu, ima nameru da, referirajući na nekada poznate vrednosti u domenu arhitekture *stanovanja*, postavi okvir za savremeno tumačenje njihovih međuodnosa, na različitim prostornim nivoima.

TAKTIKA

Unutar konstruisanih margina harmonijskog totalizma stambene arhitekture moderne, nalaze se obrasci literalnih figuracija predodređenih formi ili modela koji se, upućujući na realnost, od nje istovremeno udaljavaju. Nasuprot tome, *arhitektura kao proces, ne rezultat* (Vicente Gualart, 2003), postaje radikalna kritika formalnih kategorija moderne planimetrije (jednoznačne i egzaktne u pogledu procedure i oblika), do procesa koji je nedefinisan (otvoren, promenljiv, apstraktan) i zbog toga više evolutivan u svojim trajektorijama.

Težištu istraživanja rada pripada arhitektura stanovanja kao *medijum* procesa prevođenja *informacije* u formu, kao i mogući načini uvođenja novog koncepta prostora i vremena u *pejzaž* konvencionalno postavljenih prostornih granica.

Izvan modernog domena apstrakcije, tipoloških granica i tradicionalnih dihotomija, strategija ili *taktika* ovog istraživanja podrazumeva oslobađanje od referentnih sistema, do informacije koja može biti identifikovana, *kodirana*, materijalizovana.

Arhitektura stanovanja shvaćena kao operativni sistem, proces i strategija pre nego logika, formalna estetika i kompozicija, u ovom slučaju predstavlja eksperimentalnu platformu simulacije aktuelnih pitanja i premisa.

DEKONTEKSTUALIZACIJA

Delokalizacijom, tj. apstrahovanjem prostornog konteksta, definišemo način na koji je arhitektura uslovljena, relativna i podređena konturi okvira, a u kojoj meri je funkcija intenziteta promena.

Arhitektura stanovanja posmatrana u prostoru koji je deteritorijalizovan trenutnošću i direktnošću relacija, predlaže *propoziciju* umesto pozicije, – ‘*oblikovati uslove, ne uslovljavati oblikovanje*’ (Tschumi, 2004), kao preduslov stalno promenljivih relacija i istovremena kritika strukturalnog kolaža moderne.

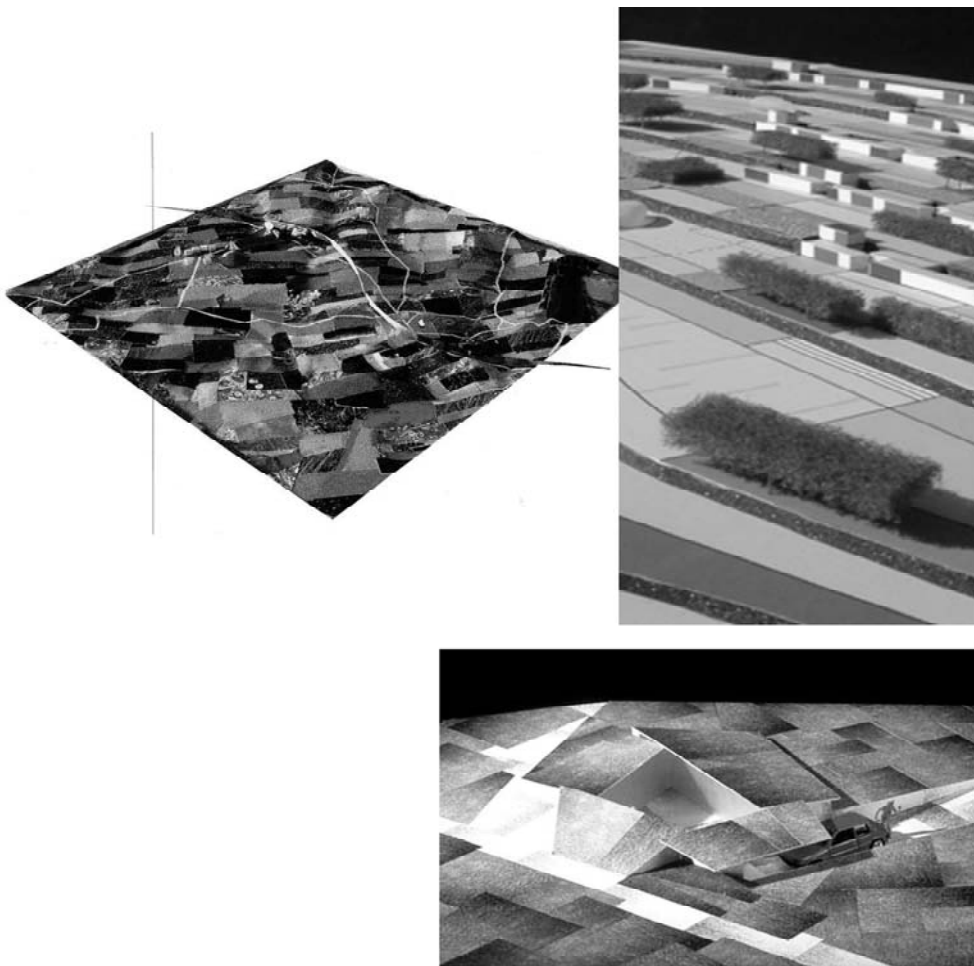
Predlog novog oblika interakcije koji omogućava prevazilaženje ikonografskog značenja, bukvalnih figuracija, predodređenih formi i modela, demonstrira metod *deteritorijalizacije* čiji je krajnji rezultat *mapa - elastični model adaptacije* (Gausa, 2002), promenljiva u svim pravcima, složeni sistem mnogih ishodišta, suprotno od linijske konture strukturalizma moderne koja se uvek vraća svom početku.

Tako umesto norme kao regulatora strukture (volumetrijski rešen i potvrđen poredak *kolaža* Kolina Roua (Colin Rowe) i Freda Kotera (Fred Koetter)), uzimamo u obzir prilagodljive relacije koje se razvijaju simultano tokom vremena – (izvedene iz filozofskih determinanti *deteritorijalizacije* Deleza (Gilles Deleuze) i Gatarija (Felix Guattari)).

Kolaž kao simulacija formalnih kvaliteta grada, pred imperativom kontinuiteta i sistematične proporcije, nastaje *preklapanjem ili nadovezivanjem prostornih obrazaca, programa i događaja*, omogućavajući upravljanje formom tokom procesa projektovanja, kao i njegovu grafičku prezentaciju. (Rowe, Koetter, 1988).

Nasuprot tome, *deteritorijalizacija* proizvodi *prostor sačinjen iz beskonačnog broja pokrenutih segmenata... kompleksni sistem obuhvaćen drugim elementom bez stvarnog početka i kraja*. (Deleuze, 1993).

Bez obzira da li je označena kao *rasipanje* (Van Berkel i Greg Lin), *distribucija* (Sten Alen), *razmeštanje/rasklapanje* (Delez) ili *disperzija* (Hose Antonio Sosa), u svim slučajevima *deteritorijalizacija* predstavlja dinamički proces organizacije zasnovan na lokalnoj interakciji između *individualnih* situacija i događaja (Gausa, 2003) (sl. 1).

Slika 1.

Konceptualizacija konteksta ili mapiranje prostora, uspostavlja novu vrstu odnosa unutar sistema deterritorijalizovanih elemenata, proces suprotan prethodnom, koji ne prikazuje konačan oblik, već potencijal, program, kombinujući individualne situacije u nova scenarija.

Obrasci, strukture, moduli, regulacije, predstavljaju instrumente koji vladaju modernim prostorom i merljivim vrednostima relacije između elemenata. Umesto norme i kontinualnih, repetitivnih serijala kao regulatora pozicija, mapiranje proizvodi *ideogram* kao apstrakciju procesa generisanja, evolucije i interakcije nepredvidivih manifestacija društvenih događaja.

Pozicija kao geometrijsko svojstvo pripadanja ortogonalnom sistemu pravaca koji generišu plan, proizvodi istovremenu svest o delovima i intuiciju celine, dok je *dispozicija* - generički vektor i operativna odluka (Guattari, 1995), ali i mogući sistem u skladu sa parametrima *neformalne logike oblika* (Gausa, 2003).

Neformalni poredak, otvoren ka individualnim varijacijama, a time ka različitosti i dinamičkoj artikulaciji *mogućnosti*, definiše dispozicije, kao *distribucije pozicija* ali i kao *logike odluka* u cilju podsticanja mnogih, simultanih i heterogenih događaja unutar arhitekture stanovanja.

Moderna favorizuje relativnu poziciju unutar ideje o hijerarhijskom, apsolutnom prostoru, dok su u stambenoj arhitekturi danas, tradicionalne razlike između grada, prirode i teritorije izgubile svoje značenje. Mapa, sistem, proces, umesto reprezentacije, kompozicije, figuralnosti, predstavlja prostorni manifest imperativa *konstruisanja pejzaža umesto konstruisanja geometrije*. (Manuel de Landa, 1994.)

DE-KOMPOZICIJA

U današnjem trenutku, kada se jasne prostorne kategorije rastvaraju i zamenjuju imaginarnom slikom različitih pravaca razvoja, gubi se mogućnost prepoznavanja jedinstvenih *opštih oblika* fizičke pojavnosti.

Pokušaj razgradnje arhitektonsko urbanističke strukture pretpostavlja odricanje od morfoloških rigidnosti svega onoga što se (dosadašnjim modernističkim nasleđem) moglo smatrati (arhitektonskom) formom ili (urbanim) sklopom.

Nekada pretpostavljena *kompozicija*, kao oblik zatvorenog poretka, danas je zamenjena otvorenim sistemom, koji pretpostavlja neformalan red i ekstrovertnu formu (sl. 2).

Pojedinačni događaji, akcije i reakcije prostora, definišu njegov identitet, i konačno fizičku strukturu. Arhitektonski elementi u ovakvom ustrojstvu, ne podležu toliko kategorijama pojedinačne dimenzionalne merljivosti, već predstavljaju polove između kojih je moguće uspostaviti stalno promenljiv *'kapacitet za relaciju'* (Gausa, 2003).

U tom smislu, međuprostor, *interval* koji tangira determinisane kategorije (spolja – unutra, malo – veliko, puno – prazno), ulazi u fokus onoga što se vrednuje, čak pre vrednovanja same građene strukture.

Povezanost prostornih elemenata, arhitektonski ambijenti, ostvaruju sekvence koje reaguju i deluju u određenoj međuzavisnosti. Nekadašnja rigidnost u striktnoj repetitiji elemenata, danas je zamenjena varijabilnošću elementarnog, čiji se ritam prepoznaje u diskontinuitetu i *'neizvesnosti između ponovljenog (predvidivog) i elementarnog (pojedinačnog)'* (Gausa, 2002).

Savremeno oblikovanje prostora pretpostavlja i volumetrijsku (vertikalnu) promenljivost. To je višedimenzionalno razvojni prostor, kontinualan u relacijama, i diskontinualan u formi i razmeri.

Slika 2.

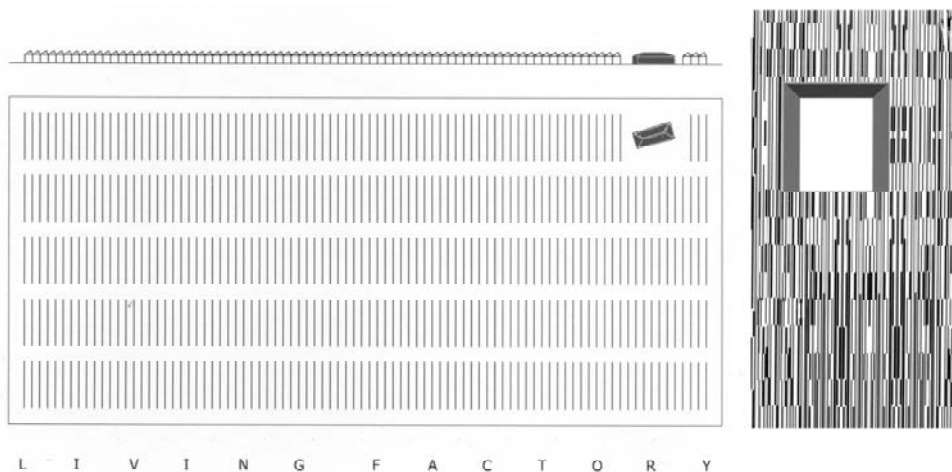
DE-STANDARDIZACIJA

Novi tehničko-tehnološki modeli omogućavaju jednostavniju proizvodnju i izvođenje elemenata koji izlaze iz standardno definisanih oblika i dimenzija. Na taj način se napuštaju aspekti oblikovanja i organizacije vezani za masovnu proizvodnju, standardizaciju i optimizaciju, a tehnika izvođenja se, na najdirektnijem nivou, povezuje i prepliće sa samom tehnikom projektovanja. Time se nekadašnji *otpor* tehnologije preobražava, i postaje pokretački instrument u oslobađanju kreativnog načina artikulacije prostora. U tom smislu se, na najdirektnijem nivou, potvrđuje i stav Martina Hajdegera (Martin Heidegger) da je suština tehnologije netehnološka (Hajdeger, 1999).

Nekadašnja jednostavnost korišćenja, normativnost i standardizacija suštinski pripadaju utilitarnom diskursu, kao načinom upravljanja prostornim oblikovanjem. Implementacijom *tehnike* u proces kreativnog stvaranja, međutim, nekadašnji princip utilitarnosti nadilazi svoju izvornu modernističku liniju (*forma sledi funkciju*), u korist često paradoksalnih odnosa, u kojima *sve može slediti sve*, i gde konačno *sve može da nestane u svemu*.

Današnje pitanje standardizacije pretpostavlja disharmoničan pristup u tehničkom i estetskom domenu, čime se građevinski i kreativni materijal, ne retko, iscrpljuje do krajnjih granica, kroz najrazličitije oblike korišćenja i nepredvidive finalne pojavnosti.

Napuštanje ideje jednostavnosti (standardizacije) i čistote, u utilitarnom, ali i estetskom smislu, `vodi potpuno novom razumevanju relacije između tehnike i vremena` (Laguarda, 2003). Time se mogući oblici upotrebe i pojavnosti dovode do ekstrema, a sam objekat izlazi iz domena esencijalnog kroz `stalno uvećavajuće principe hibridizacije` (Laguarda, 2003) (sl. 3).

Slika 3.

TIPO-GRAFIJA

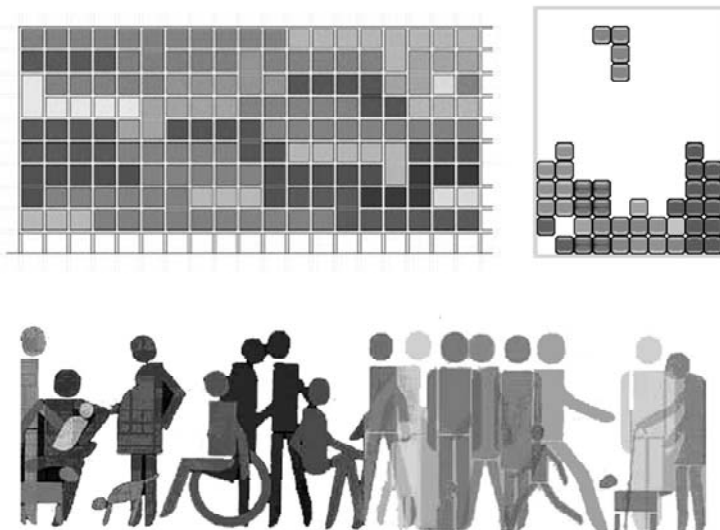
Na funkcionalno-formalnoj i morfološkoj ravni problema, tema *tipa* (tipologije kuće, sklopa), rastvara se i transformiše, pod uticajem usložnjavanja odnosa između parametara na osnovu kojih je moguće uspostaviti `analizu, selekciju i razvrstavanje tipova` (Marušić, 2000).

U tom smislu, nekadašnja klasifikacija prevazilazi svoju izvornu manifestaciju oličenu u statičnoj dispoziciji stambenih elemenata (tačkasti, linijski, dvolinijski tip sklopa...), i prerasta u `aktivno istraživanje genotipova, kao odraza sinteznih procesa između funkcije i forme` (Gausa, 2003).

Na drugoj strani, u vremenu kada se *sve može transponovati u sve*, i kada se različite životne aktivnosti, pod uticajem opšteg liberalizma, pretaču jedna u drugu, prostor stanovanja postaje poligon nove realnosti, u kome se zamagljuje podela između javnog i privatnog, realnog i imaginarnog, `biološkog i tehnološkog bivanja` (Wigley, 2002). Određenje stambenog prostora, u prisustvu novih oblika komunikacija, često postaje i mesto privida potreba i simulacije njegove privatnosti i slobode korišćenja.

Koncept tipo-grafije se, u tom smislu, ne odnosi na modele (funkcionalne i formalne), već na prostorne intervale između njih, tranzitne sekvence u jednom evolutivnom procesu, koje su uvek izvan i iznad samog *tipa*. Ovakav postupak se ne kreće u zatvorenom krugu između posledice i uzroka, već predstavlja proces otvorene strukture koji nema uvek vidljiv trag. Time se, u najširem smislu, otkriva prostor relacije i međurazmene na nivou novih organizacija i socijalnih međurazmena.

U impulsivnom traženju života, prihvatanje različitih programskih aktivnosti oslobođenih forme, i forme koja dozvoljava evoluciju programa, uspostavlja se potencijal za istraživanje stalno promenljivih `genotipova`.² Time je opredeljenje za pojedinačno (individualno), u fizičkom i nematerijalnom smislu, primarno u odnosu na opšte (kolektivno i univerzalno) (sl. 4).

Slika 4.

KOD

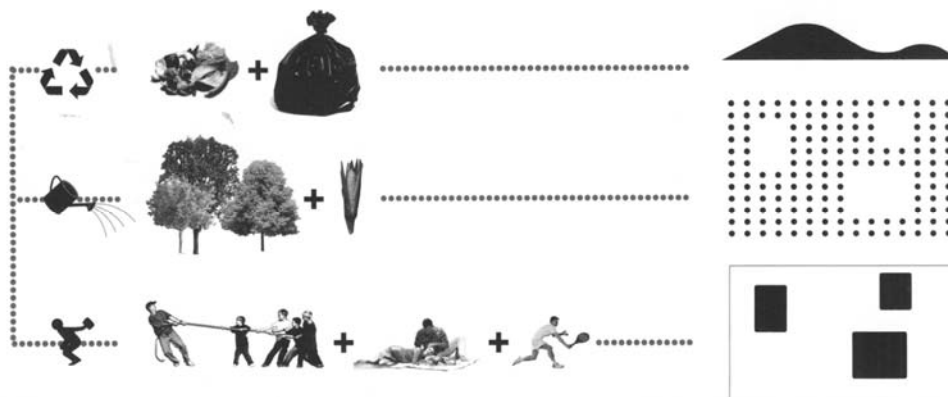
Definisanju procesa kodiranja arhitektonskog prostora prethodi pitanje sa koje pozicije pristupiti temi stanovanja kako bi se razvila produktivna kritika koja uvažava i opšte društvene okolnosti i istražuje progresivne potencijale arhitekture?

Partikularni interesi izvan okvirnih ili deklarativnih modernističkih narativa koji bi funkcionisali kao programatski ili ideološki utemeljen opšti sistem vrednosti, ukazuje na neophodnost postojanja zajedničkog imenitelja. Značenje *informacije*, kao elementarne jedinice *ideograma*, koja je istovremeno potencijal i aksiom prostorne i funkcionalne dinamike, ne određuje razliku između sadržaja (tj. sustine) i izraza.

Informacija (kulturalna, funkcionalna, estetska, ekonomska, fizička) koja postaje *saturisana* u vremenu i prostoru, definiše *kod* kao *taktičku činjenicu* (Gausa, 2003) ili nepredvidiv pravac kretanja umesto univerzalnog i kontrolisanog harmonijskog obrasca, rezultirajući programskom varijablom umesto univerzalne istine.

Suprotno od strukturalnog *negativa prostora* ili *otiska punih formi* (Rowe, Koetter, 1988), fenomen koda u arhitekturi današnjeg vremena postaje manifest značenja mimo formalnog znaka i prethodnih modela legitimacije, kao i nosilac informacije događaja umesto fizičke pojavnosti (sl. 5).

² (grč. genos, typos)... Svaka individua ima jedan jedini, neponovljivi i specifični genotip., kako je navedeno u Milan Vujaklija, Leksikon stranih reči i izraza, Beograd: Prosveta, 1986, str. 169.

Slika 5.

Kritika *novih prostornih mehanizama* sadrži teorijske aspiracije ka sistematizaciji razlika između nivoa fizičkih, mentalnih i društvenih manifestacija unutar njihovih međusobnih konflikata na polju društvenih vrednosti kulture stanovanja.

Dejvid Harvi (David Harvey) kao sociolog-kritičar globalnog kapitalizma i centralna figura u oblasti radikalne geografije, u delu *Granice kapitala* [Limits in capital] argumentima da novi društveni mehanizmi negiraju formalni karakter prostora kako bi obezbedili svoj opstanak, klasifikuje kategorije unutar relacije ekonomskih kretanja i arhitekture, koji se mogu vizuelizovati modelom *corporeal space* (Harvey, 1999) u čijoj osnovi je *kod globalnih mehanizama*. (Harvey, 1999)

Najširi okvir kritike prostornog *kodiranja*, Delez i Gatari u delu *Anti-Edip: Kapitalizam i šizofrenija* (Delez, Gatari, 1995), predstavljaju raspon od subjektivnog prostora ka materijalnoj stvarnosti, preko manifesta mentalnog, fizičkog i društvenog karaktera prostora, do krajnosti tehnokratske utopije ili *želeće mašine*.

Autori dovode u vezu dva uporedna procesa - metafizički i istorijski proces društvene proizvodnje koji definišu ukupni kontekst ispitivanja autonomije deteritorijalizovanih društvenih mašina koje proizvode stvarnost.

- *principi moderne*
 - reprezentacija
 - kompozicija
 - forma
 - geometrija
 - tipologija
 - funkcija
- *savremeni mehanizmi*
 - mapa
 - sistem
 - proces
 - pejzaž
 - tipografija
 - akcija

ZAKLJUČNE NAPOMENE

Izvan konvencionalne ikonografije i fiksnih atributa, rezultat arhitekture zavisi od medijuma u kome se ispoljava, pri čemu je neophodna konstantna kritička distanca koja dozvoljava prostor za eksperiment.

U kontekstu opšteg urušavanja sistema vrednosti i nestajanja koherentnih arhitektonskih koncepata na području stanovanja, uobičajena percepcija grada i arhitekture prvenstveno je eksterijerska, upravljena ka ideji organizacije, sistema standardizovanih rešenja i optimalne iskoristivosti.

Shvatanje arhitekture koje zaobilazi razmišljanje u konformističkim, normativnim kategorijama analitičkih modela u atmosferi urbane tenzije savremenog grada, ostaje kao imperativ naprednijeg tumačenja aktuelnih procesa stanovanja, njihovih uslova i posledica u bilo kojoj razmeri društvene stvarnosti.

Izvori:

- Baird, G. (2004/05), Criticality and its discontents, Harvard Design Magazine 21.
- Baudrillard, J. and Nouvel, J. (2002), The singular objects of architecture, The University of Minnesota Press, Minneapolis
- Coleman, N. (2005), Utopias and architecture, Routledge, London and New York
- Delez, Ž., Gatar, F. (1995), Anti-Edip: Kapitalizam i shizofrenija, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića Sremski Karlovci, Novi Sad.
- Gausa, M. (2002), Housing + Single family housing, Birkhauser, Actar, Barcelona, pp. 58-61.
- Gausa, M. (2002), Housing + Single family housing, Birkhauser, Actar, Barcelona, p. 68.
- Gausa, M., Guallart, V., Muller, W., Soriano F., Porras F., Morales, J. (2003), The Metapolis dictionary of Advanced architecture, Actar, Barcelona, p.64.
- Gausa, M., Guallart, V., Muller, W., Soriano F., Porras F., Morales, J. (2003), The Metapolis dictionary of Advanced architecture, Actar, Barcelona, p. 68.
- Guattari, F. (1995), Chaosmosis: an ethico - aesthetic paradigm. Indiana University Press, pp. 98-117.
- Hajdeger, M. (1999), Predavanja i rasprave, Plato, Beograd, str. 32.
- Harvey, D. (1999), The Limits to Capital, Verso, London-New York.
- Hays, M. (1984), Critical architecture: Between Culture and Form, Perspecta 21
- Kolhas, R. (1998), Šoping i grad, časopis Kultura, br.97, str. 51.
- Laguarda, A. (2003), Your house now, 36 propositions for a home, Birkhauser, Basel, p. 135.
- Linder, M. (2004), Nothing less than literal: architecture after minimalism, The MIT Press, London
- Martin, R. (2005), Critical or What? Toward a Utopian Realism, Harvard Design Magazine 22
- Marušić, D. (2000), Sveska 4, Projektovanje 2, Višeporodično stanovanje, Arhitektonski fakultet, Beograd, str. 3.
- Rowe, C., Koetter, F. (1988), Grad Kolaž, Građevinska knjiga, Beograd, p. 62.
- Sadler, S. (2005), Archigram: architecture without architecture, The MIT Press, London
- Somol, R. and Whiting, S. (2002), Notes around the Doppler Effect and Other Moods of Modernism, Perspecta 33
- Tschumi, B. (2004), Event-cities 3, The MIT Press, London.